

СЕРЕДНЯ ОСВІТА (ЗА ПРЕДМЕТНИМИ СПЕЦІАЛЬНОСТЯМИ)

УДК 78.087.68 (075.8)

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2024-18.6>

ВПЛИВ ХОРОВОЇ ПРАКТИКИ НА ІНДИВІДУАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

ДУДИК РОМАНА ВОЛОДИМИРІВНА

кандидат мистецтвознавства, доктор філософії,
доцент кафедри методики музичного виховання та диригування
*Навчально-науковий інститут мистецтв,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*
romanadudyk@ukr.net
orcid.org/0000-0001-7737-6688

Наукова стаття присвячена вивченню впливу хорової практики на індивідуальний розвиток особистості учня. Вона базується на аналізі результатів психологічних досліджень і спостережень над учасниками хорових колективів різного віку й рівня підготовки.

У статті розглянуто значення хорового співу для учнів у шкільному середовищі, важливість і переваги хорової практики в навчальних закладах. Автор аналізує вплив участі в хорі на різні аспекти розвитку особистості. Обговорюється важливість співпраці та взаємодії учнів під час колективного музикування в хорі. Розглядається позитивний вплив хорового співу на емоційне самопочуття учнів. Зазначається важливість вивчення й виконання різноманітних музичних жанрів і стилів у хоровій практиці для розширення культурного кругозору учнів.

У статті досліджуються різні методи й підходи до організації хорових занять із учнями різного віку та рівня музичної підготовки; розглядаються різноманітні методи музичного навчання в хоровій практиці, а саме: вивчення нот, розвиток вокальних навичок, аранжування й інтерпретація музичних творів; висвітлюються позитивний вплив участі в хорі на розвиток когнітивних, емоційних і соціальних навичок учнів, а також їхніх музичних здібностей; обговорюються можливі виклики, з якими зіштовхуються вчителі й учні під час організації та участі в хорових заняттях, а також стратегії їх подолання.

Висвітлено важливість включення хорового співу до навчальних програм як засобу розвитку різних аспектів особистості учнів і підтримки їхнього успіху в школі. Матеріал статті допоможе керівникам хорових колективів і вчителям музики краще розуміти важливість хорової практики, надає корисні поради щодо організації ефективних і стимулювальних хорових занять для учнів.

Ключові слова: хорова практика, репетиція, хоровий спів, учень, вокально-хорові навички.

Постановка проблеми. У сучасному освітньому контексті порушено проблему впливу різних видів музичної діяльності, зокрема хорової практики, на індивідуальний розвиток учнів, питання про роль і значення хорового співу для учнів у процесі їхнього загального розвитку. Хоча проведено багато досліджень щодо впливу музики на психологічний та емоційний стан людини, проте менше уваги приділено конкретному впливу хорового співу на індивідуальний розвиток учнів, учнівське навчання й соціальну адаптацію в школі. Стаття спрямована на заповне-

ння прогалин у наукових дослідженнях щодо впливу хорового співу в школі, надання педагогам, батькам та адміністрації шкіл інформації про важливість розвитку музичних навичок учнів через хорову практику.

Таким чином, існує потреба в більш глибокому розумінні й дослідженні цієї проблеми з погляду педагогічної теорії та практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні дослідження й публікації, присвячені хоровій практиці, демонструють інтерес, що зростає, до ролі музики в загальному розвитку особистості особливо дітей і

молоді. Дослідження й публікації сучасних вітчизняних науковців, педагогів, психологів, таких як О. Лобода [2], І. Малашевська [3], О. Матяшук [4], С. Світайло [5], свідчать про важливість і значущість хорової практики для загального розвитку особистості учнів як ефективного засобу соціального, емоційного й академічного розвитку. Дослідження підтверджують, що музична діяльність, зокрема хоровий спів, позитивно впливає на емоційне самопочуття та психологічний стан дітей, знижує стрес, розвиває емоційну стійкість; сприяє підвищенню концентрації, розвитку мовлення й пам'яті, що впливає на загальний успіх у навчанні.

Формулювання мети статті. Стаття має на меті розглянути важливість хорового співу для учнів у шкільному середовищі й визначити його потенційний вплив на різні аспекти їхнього життя та навчання; з'ясувати, як хорова практика може впливати на різні аспекти індивідуального розвитку учнів, такі як соціальні навички, емоційна стійкість, творчий потенціал та академічні досягнення. Шляхом аналізу наявних досліджень і проведення власних спостережень можна розкрити позитивний вплив хорової практики на індивідуальний розвиток особистості учня, виявити, як хоровий спів впливає на навчальні досягнення, соціальні навички, емоційну стабільність і загальний розвиток учнів, що має вагомим значенням для формування ефективних педагогічних стратегій у навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Хорова діяльність позитивно впливає на життя школяра, оскільки вона включає не лише музичне виховання, а й розвиток багатьох соціальних та емоційних навичок.

Хорова музика впливає на емоції; спів допомагає учням краще висловити свої почуття й навчитися керувати ними. Вона часто торкається глибоких тем, що дає змогу учасникам досліджувати різні емоційні стани.

Хоровий спів змушує дітей працювати разом, слухати одне одного й координувати свої зусилля для досягнення спільної мети. Це сприяє розвитку навичок колективної роботи, виховує почуття відповідальності [1, с. 191].

Успішні виступи й концерти можуть значно підвищити самооцінку дітей. Вони вчаться довіряти собі та своїм здібностям, що позитивно впливає на їхню впевненість у собі. Хоровий спів вимагає регулярних репетицій і відданості. Учні навчаються дотримуватися графіку роботи, відпрацьовувати свої частини й бути відповідальними перед іншими учасниками хору. Він відчиняє двері у світ музики, історії та культури. Через хоровий репертуар учні можуть дізнатися про різні музичні стилі, епохи й культури, розширюючи свій світогляд.

Спів у хорі часто включає роботу з текстами різними мовами, що може покращити лінгвістичні здібності дітей. Артикуляція, правильне дихання й вимова також розвиваються через регулярні хорові репетиції. Хоровий спів сприяє кращому диханню та контролю над дихальними шляхами, що є корисним для загального фізичного здоров'я.

Таким чином, хорова діяльність не тільки збагачує культурне й музичне життя школярів, а й сприяє їхньому соціальному, емоційному та фізичному розвитку.

Хорова практика – це колективна діяльність, пов'язана зі співом у хорі. Вона включає репетиції, де співаки вивчають і вдосконалюють музичні композиції, вивчення музики, розвиток вокальних навичок і виступи перед аудиторією. У хоровій практиці важливе спілкування між учасниками, синхронізація голосів і розуміння музичного матеріалу. Це може бути як хобі, так і професійна діяльність. Хорова практика передбачає різноманітні жанри музики, від класичної до сучасної, а також різні форми виступів, від концертів до участі в релігійних обрядах чи церковних службах.

Звичайно, вплив хорової практики на індивідуальний розвиток особистості учня – це цікава й важлива тема [2, с. 52]. Хорова практика активно сприяє:

- розвитку вокальних навичок: участь у хорі сприяє розвитку вокальних навичок учня, включаючи голосовий контроль, дихальну техніку, інтонацію та виразність;
- розвитку музичного слуху: регулярні хорові заняття допомагають учням розвивати

музичний слух, відмічати різницю в тоновій висоті, розрізняти ритмічні схеми й розуміти музичну форму;

– соціальній взаємодії: участь у колективній музичній діяльності розвиває навички співпраці, комунікації та взаємодопомоги серед учнів;

– розвитку самовираження й емоційної виразності: хорова практика дає можливість учневі висловити свої почуття через музику та виконання тексту, що сприяє їхньому емоційному розвитку й самовираженню;

– вихованню культури: хорова практика розширює загальний кругозір учня, ознайомлюючи його з різноманітним музичним матеріалом різних епох і культур;

– розвитку дисципліни й відповідальності: участь у хорі вимагає від учня пунктуальності, дисципліни й відповідальності перед колективом і диригентом;

– самовдосконаленню та досягненню цілей: спільна мета досягнення високого рівня музичної виконавської майстерності може стати стимулом для учня для самовдосконалення й досягнення своїх цілей;

– підвищенню самооцінки й упевненості: успішні виступи на публіці та позитивне сприйняття колективу можуть підвищити самооцінку й упевненість учня у власних силах.

Звісно, хорова практика має значно великий психологічний вплив на індивідуальний розвиток особистості учня, а саме:

– на збільшення самовпевненості: участь у хорі допомагає йому відчути себе частиною команди (колективу) і долучитися до спільного музичного процесу; виконання публічних виступів може сприяти підвищенню самовпевненості і відчуттю власної важливості;

– на розвиток комунікативних навичок: участь у хорі вимагає спілкування та співпраці з іншими учасниками групи, розвитку комунікативних навичок, умінню слухати і взаємодіяти з іншими, а також розвиває вміння працювати в колективі;

– на стресорозрядку: музика має великий потенціал зняти стрес і підвищити настрій; хорова практика, зокрема колективний спів,

може стати ефективним засобом релаксації та зняття напруження для учня особливо в періоди інтенсивних навчальних навантажень [4, с. 56];

– на підвищення емоційного благополуччя: спільне музикування може сприяти вираженню емоцій і підвищити настрій; радість від спільного музикування та досягнень у хорі може позитивно впливати на загальний емоційний стан учнів;

– на розвиток самовираження: участь у хорі дає учневі можливість виразити свої почуття й емоції через музику; це може бути особливо корисно для тих, хто не завжди почувається зручно, виражаючи свої почуття словами;

– на відчуття належності: хор – це команда, участь у ньому може надати учневі відчуття належності до колективу; це особливо важливо в навчальному середовищі, де може бути важко знайти своє місце.

Ці аспекти демонструють, що хорова практика не лише сприяє музичному розвитку, а й має значний психологічний вплив на учнів, допомагаючи їм зростати як особистості, ставати більш упевненими й збалансованими особами.

Хорові репетиції можна організувати цікавими та продуктивними для учнів, використовуючи різноманітні підходи й методики.

Рекомендуємо кілька практичних порад:

1. Використання різноманітного хорового матеріалу. Включайте різноманітні музичні жанри і стилі, щоб учні мали можливість спробувати щось нове й захопливе.

2. Активна участь учнів. Залучайте учнів до процесу репетицій, дозволяючи їм уносити свої ідеї щодо вибору музики, аранжування й інтерпретації.

3. Використання групових вправ. Проводіть вправи, які сприяють злагодженості та співробітництву учасників. Наприклад, групові вправи на покращення дикції, дихання й інтонації.

4. Використання ігрових елементів. Додайте гру до репетицій, наприклад, конкурси на кращий виконавський етюд чи імпровізаційні вправи, щоб зберегти інтерес і мотивацію учнів.

5. Використання технологій. Використовуйте аудіо- й відеоматеріали для демонстрації зразків виконання, а також спеціалізовані програми для вивчення партій і покращення вокальних навичок.

6. Виступи й концерти. Плануйте регулярні виступи для хору, які стимулюють учнів до підготовки та демонстрації своїх досягнень перед аудиторією.

Забезпечення цікавої та змістовної хорової практики допоможе залучити учнів до процесу вивчення музики й розвинути їхні таланти та навички.

На хоровах репетиціях для заохочення й цікавості необхідно використовувати різноманітний жанрово-стильовий репертуар:

1) класичну музику (вивчення творів відомих композиторів, таких як Моцарт, Бах, Гендель тощо). Репертуар може включати як хоральні відомі твори, так і складніші поліфонічні композиції;

2) народну музику (етнічні пісні та музика з різних країн і культур, наприклад, українські, ірландські, африканські, латиноамериканські й інші народні мелодії);

3) сучасну музику (популярні пісні й хіти останніх років або аранжування сучасних композицій для хору, пісні в різних жанрах, таких як поп, рок, реггі, фанк тощо);

4) джазову музику (вивчення джазових стандартів або аранжування відомих джазових композицій для хору). Джазові гармонії й імпровізації можуть додати новий вимір до звучання хору;

5) світову музику (хорові твори різних культур світу, включаючи музику з Азії, Африки, Латинської Америки й інших регіонів);

6) музичні експерименти (тобто створення й виконання аранжувань, які поєднують елементи різних жанрів і стилів, наприклад, сучасна композиція з класичними елементами або джазова обробка народної пісні).

Використання різноманітних музичних жанрів допоможе учням розширити свій музичний досвід та експериментувати з різними стилями [3, с. 47], що зробить хорові репетиції захопливими й цікавими.

На репетиціях для розширення та покращення навичок хорового виконання, а саме

дикції, дихання й інтонації, хормейстер використовує низку вокально-хорових вправ.

Вправи на дихання:

1) дихальна гімнастика (глибокі, повільні вдихи через ніс, такі самі повільні, рівні видихи через рот, зосереджуючись на розширенні дихальних шляхів);

2) дихальні вправи з рухом (вправи, що поєднують рухи тіла з диханням, наприклад, піднімаючи руки вгору при вдиху й опускаючи їх при видиху).

Вправи на дикцію:

1) артикуляційні вправи (вимовляти складні фрази чітко та швидко);

2) вправи на вимову звуків (виконувати вправи для виправлення проблем із вимовою конкретних звуків, наприклад, «Сонце сіяє, сонце гріє, сніг розтанув, синиці свистять»).

Вправи на інтонацію:

1) мелодійні мантри (звукова медитація) (повторення фрази або мелодії з різною інтонацією, навчаючи учасників управляти тоном та емоційним вираженням);

2) підсилення інтонації через рухи (хористи виражають різні емоції через рухи тіла й інтонацію під час виконання музики);

3) вправи на злагодженість і співробітництво (вправи, що вимагають спільних зусиль і взаємодії між учасниками, наприклад, спільне вирішення завдань із покращення техніки виконання);

4) імпровізаційні вправи (кожен хорист додає свій голос або ритм до загальної музичної структури, що сприяє злагодженості й взаєморозумінню).

Ці вправи можуть бути використані для сприяння злагодженості й співробітництва учасників [5, с. 23–27], а також зміцнення зв'язку між учасниками хору.

Щоб зберегти інтерес і мотивацію учнів до хороших репетицій, можна до творчого процесу додати кілька цікавих ігор, а саме:

1. «Хоровий челендж» (означає таке завдання, яке треба виконати, передати свої результати іншому, поділитися своїми досягненнями). Потрібно розділити учасників хору на команди й дати кожній команді завдання виконати певну пісню або частину пісні з використанням різних вокальних ефектів або

інтерпретацій. Після цього команди обмінюються досвідом і порівнюють результати.

2. «Музичні диктанти». Проводити ігри, де учасники хору повинні визначити ноти, ритм або мелодію під час прослуховування аудіозапису. Це сприятиме розвитку музичного слуху й покращить технічні навички.

3. «Вокальний батл». Заохочувати учасників хору виконувати сольні частини пісень або імпровізувати вокальні рифи. Це не тільки стимулює самовираження, а й розвиває вокальні навички.

4. «Музичні кросворди». Створити кросворди або головоломки, де слова або фрази пов'язані з музичними термінами, композиторами, жанрами тощо. Учасники хору можуть розв'язувати ці завдання під час перерв або як частину загальної вправи.

5. «Музичні естафети». Організувати естафетні змагання, де учасники хору повинні виконати певні музичні завдання, наприклад, відтворити ритм на різних інструментах, виконати частину пісні з певними вокальними ефектами тощо.

Ці ігри допоможуть зберегти інтерес і мотивацію учнів під час репетицій, а також сприятимуть розвитку різних аспектів хорової практики.

Для демонстрації зразків виконання на репетиціях хору можна використовувати різноманітні аудіо- та відеоматеріали. Наведемо декілька можливостей:

1. Аудіозаписи. Відтворення аудіозаписів професійних виконань пісень або хорових композицій, щоб учасники хору могли почути ідеальний звуковий зразок і спробувати його виконати або використати як джерело натхнення.

2. Відеозаписи. Показ відеозаписів виступів відомих хорових колективів або індивідуальних виконавців, щоб демонструвати не лише звукові, а й візуальні аспекти виконання.

3. Інструкційні відеоролики. Використання відеоматеріалів, які пояснюють техніку виконання певних вокальних або музичних елементів, таких як дихання, артикуляція, інтонація тощо.

Щодо спеціалізованих програм для вивчення хорових партій і покращення

вокальних навичок наведемо деякі з найпопулярніших:

1. SmartMusic. Ця програма дає змогу виконавцям записувати свій вокальний або інструментальний виступ, отримувати негайний зворотний зв'язок щодо їхньої техніки й виконання.

2. Singer's Studio. Це мобільна програма, яка дає змогу вокалістам будь-якого рівня, від початківців до професіоналів, вивчення й покращення їхніх вокальних навичок, включаючи голосовий аналіз і вправи.

3. Vanido. Ця програма надає індивідуальні вправи для покращення техніки виконання, включаючи дихання, артикуляцію та інтонацію.

Ці програми можуть бути корисними для учасників хору як для самостійної роботи, так і для використання під час групових репетицій. Вони допоможуть кожному учасникові вдосконалити свої вокальні навички й забезпечити індивідуальний зворотний зв'язок.

Висновки. Проведене дослідження й виконання поставлених завдань підтвердили правомірність висунутої гіпотези, дали змогу зробити такі висновки:

– участь у хоровій практиці сприяє формуванню соціальних навичок, таких як спілкування, співпраця та взаємодія з іншими учасниками колективу;

– хорова практика дає учням можливість виразити свої почуття й емоції через музику та спільне музикування;

– участь у хорі стимулює творчий потенціал учня, допомагаючи йому виявляти й розвивати музичні таланти та здібності;

– регулярні тренування й виступи в хорі сприяють вихованню дисципліни та відповідальності учня;

– успішні виступи на сцені допомагають учням збільшити самовпевненість і підвищити віру у власні здібності;

– вивчення музики й виконання хорових композицій сприяють розвитку когнітивних функцій, таких як концентрація, пам'ять та увага;

– музична діяльність, зокрема хоровий спів, може стати засобом відпочинку й релак-

сації для учнів, допомагаючи їм керувати стресом та емоціями;

– хорова практика може сприяти розширенню кругозору учнів, ознайомлюючи їх із різноманітними музичними жанрами, стилями й культурними традиціями.

З огляду на вищенаведене, можемо стверджувати, що участь учнів шкільних навчальних закладів у хоровій діяльності позитивно впливає на їхній індивідуальний розвиток як особистості, сприяючи їхньому зростанню як музикантів, соціальних і культурних суб'єктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудик Р.В. Особливості впливу класичної музики на формування особистості дітей. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Педагогічні науки: теорія та практика»*. 2020. № 2. С. 187–192. <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2020-2-29>.
2. Лобода О.Є. Категорії «творчість» і «музичні здібності»: психологічний та педагогічний підходи. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 14 «Теорія і методика мистецької освіти»*. Вип. 26. Київ, 2019. С. 49–54. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/26542> (дата звернення 15.03.2024).
3. Малашевська І.В., Лазука М.М. Вплив музики на формування особистості молодого покоління. *Педагогічні науки : збірник наукових праць*. 2020. Вип. 93. С. 44–49. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2020-93-6>.
4. Матяшук О.М., Шумська В.С. Психологічні аспекти впливу музичного мистецтва на формування національної свідомості особистості. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 63. Т. 1. С. 55–58. <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.63-1.11>.
5. Світайло С.В. Методика роботи з дитячим хоровим колективом : навчально-методичний посібник для студ. вищих навч. закладів III–IV рівня акредитації. Київ : Унів. коледж Київського ун-ту ім. Бориса Грінченка, 2016. 140 с. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/14757> (дата звернення 15.03.2024).

THE INFLUENCE OF CHORAL PRACTICE ON INDIVIDUAL DEVELOPMENT OF A SCHOOLCHILD PERSONALITY

DUDYK ROMANA VOLODYMYRIVNA

Candidate of Arts, Doctor of Philosophy,
Associate Professor at the Department of Music Education
and Conducting Methods
*Educational and Scientific Institute of Arts,
Prykarpattia National University named after Vasyl Stefanyk*

The scientific article is devoted to the study of the influence of choral practice on the individual development of a student's personality. The author considers the importance of choral singing for students in the school environment, the importance and benefits of choral practice in educational institutions. The author analyzes the impact of participation in the choir on various aspects of personal development. The importance of cooperation and interaction of students during collective music-making in the choir is discussed. The positive impact of choral singing on the emotional well-being of students is considered. The importance of studying and performing various musical genres and styles in choral practice to broaden students' cultural outlook is emphasized.

The article explores various methods and approaches to organizing choral lessons with students of different ages and levels of musical training; considers various methods of musical training in choral practice, such as learning notes, developing vocal skills, arranging and interpreting musical works; highlights the positive effects of choir participation on the development of students' cognitive, emotional, and social skills, as well as their musical abilities; discusses possible challenges that teachers and students face in organizing and participating in choir classes, as well as strategies for overcoming them.

Introduction. *The article aims to fill the gaps in research on the impact of choral singing at school and to provide teachers, parents, and school administrators with information about the importance of developing students' musical skills through choral practice. Thus, there is a need for a deeper understanding and research of this problem from the point of view of pedagogical theory and practice.*

Purpose. *The article aims to examine the importance of choral singing for students in the school environment and identify its potential impact on various aspects of their lives and learning; to determine how choral practice can*

influence various aspects of individual development of students, such as social skills, emotional stability, creativity and academic achievement.

The research methodology includes the analysis of music-pedagogical, psychological scientific works, methodological developments to obtain information about existing theories and approaches to developing students' interest in choral singing; targeted observations of choral lessons with game elements, analysis of school programs and materials for music education using game methods, and conversations to find out their interests, preferences, and motivation for choral singing.

Results. Studies have shown that participating in a choir helps to develop communication skills, the ability to cooperate and interact with others; develop cognitive functions such as memory, attention and concentration; creative thinking, a greater tendency to express their feelings and emotions through music; discipline and responsibility; self-confidence and self-esteem.

The scientific novelty of the research results is to identify specific links between participation in choral practice and individual development of the student's personality, namely: 1) in analyzing specific aspects of choral practice, such as rehearsals, performances, interaction with the choir director, etc. and their impact on the psychological, emotional and social development of students: 2) in observing students in order to identify as many possible changes in their development as possible under the influence of choral practice; 3) in understanding the specific mechanisms through which choral practice affects personal development, such as challenges, peer interaction, and the development of musical skills.

The conclusions and specific proposals of the author of the study include the following:

The influence of choral practice on individual development is confirmed. Participation of schoolchildren in choral practice has a positive effect on their social, emotional, cognitive and creative development. The results of the study can be used to develop more effective school programs and methods of teaching choral singing to schoolchildren. The author can recommend that schools and other educational institutions actively promote choral activities among students by ensuring the availability of choral groups, concerts and other forms of collective music performance; provide recommendations to parents to support their children's interest in music and singing by involving them in musical events, subscribing to music courses, etc. The author notes the need for further research to understand in more detail the mechanisms of influence of choral practice on personal development, as well as to identify possible options depending on the context and other factors.

Key words: choral practice, rehearsal, choral singing, schoolchild, vocal and choral skills.

REFERENCES

1. Dudyk, R. V. (2020). Osoblyvosti vplyvu klasychnoi muzyky na formuvannya osobystosti ditei [Features of the influence of classical music on the formation of children's personality]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Seriya "Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka"*. 2, 187–192. <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2020-2-29>.
2. Loboda, O. Ye. (2019). Katehorii "tvorchist" i "muzychni zdibnosti": psykhologichnyi ta pedahohichni pidkhody [Categories of "creativity" and "musical abilities": psychological and pedagogical approaches]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriya 14 "Teoriia i metodyka mystetskoï osvity"*. 26, 49–54. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/26542>.
3. Malashevskaya, I. V., & Lazuka, M. M. (2020). Vplyv muzyky na formuvannya osobystosti molodoho pokolinnia [The influence of music on the formation of the personality of the younger generation]. *Pedahohichni nauky : zbirnyk naukovykh prats*. 93, 44–49. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2020-93-6>.
4. Matiashchuk, O. M., & Shumska, V. S. (2019). Psykhologichni aspekty vplyvu muzychnoho mystetstva na formuvannya natsionalnoi svidomosti osobystosti [Psychological Aspects of the Influence of Musical Art on the Formation of National Consciousness]. *Pedahohika formuvannya tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. 63, (1), 55–58. <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.63-1.11>.
5. Svitailo, S. V. (2016). *Metodyka roboty z dytichym khorovym kolektyvom* [Methods of working with a children's choir]. Borys Grinchenko University College. <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/14757>.